

УДК 347.965(477)«189/195»(092)

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ
«СУСПІЛЬСТВО–НАЦІЯ–ДЕРЖАВА»
У ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ
ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО**

Марко Мандрусяк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79007,
e-mail: mlm@j-l.com.ua
ORCID: 0009-0008-9335-8672*

Присвячено аналізу взаємозв'язку понять «суспільство–нація–держава» в політико-правових поглядах Володимира Старосольського. Зазначено, що в наукових поглядах Володимира Старосольського простежується цілісна концепція взаємозв'язку суспільства, нації та держави. Він виходив із того, що суспільство є первинною формою колективного життя, нація – його найширшим і найорганізованішим центром інтересів, а держава – механізмом, покликаним забезпечувати реалізацію цих інтересів. В. Старосольський наголошував, що лише у випадку поєднання держави з нацією виникає справжня «державна особистість», яка ґрунтується на єдності населення та його співвідповідальності за спільні справи. Отож в його концепції нація постає не лише історично сформованою формою демократії, а й природним носієм державності, що визначає легітимність політичної влади та зміст народного суверенітету.

Наголошено, що взаємини різних груп колективу (народу) з плином історії, на думку В. Старосольського, перестають ґрунтуватися на природній життєвій єдності чи спільному узгодженні, а перетворюються на джерело національних і соціальних конфліктів, що породжують внутрішню напруженість і протистояння. Якщо раніше влада була виразом спільної волі всього суспільства, то тепер вона стала владою лише однієї частини такої спільноти. В. Старосольський розрізняв поняття «держава» і «суспільство». Для інших людей ця влада постає як чужа, ворожа сила, яка діє всупереч їхнім інтересам. Саме цей поділ на панівних і підвладних В. Старосольський називав «політичним характером влади». Такий тип влади виникає зі середовища менших спільнот і первісних груп, у період, коли зароджується держава – тоді її суть проявляється найяскравіше. Щоправда, відзначимо, що трактування В. Старосольським ролі економічних інтересів при формуванні держави і ба більше нації відрізняється від марксистської.

Акцентовано, що загальне означення нації як суспільності, у трактуванні В. Старосольського, є менш загальне означення волі як чинника, що творить суспільність. На відміну від спільнот, що ґрунтуються на кровному зв'язку, як-от родина, рід чи плем'я, вона спирається на чинники «другого ступеня», типом яких є ідея. Об'єктивні прикмети нації – це не тільки чинники, які в даних історичних умовах допомогли національній спільноті витворитися, а разом ті форми та символи, в яких вона себе проявляє. Джерелом національної спільноти та суттєвою силою, якою вона існує, є прагнення до політичного самоздійснення та самостійності, що історично проявлялося як боротьба за суверенність власної держави.

Обґрунтовано, що історично, появу сучасної нації В. Старосольський пов'язував із демократією. Розуміння нації як політично активної спільноти є не самим лише констатуванням історичного факту, що сучасна нація вже при своїй появі увійшла у визначене відношення до держави. З цього випливає, що нація за своєю природою має

керувати своїм зусиллям на «опанування державою»: вона не тільки народжується разом із волею політичного самовизначення, а й перестає існувати як нація, коли втрачає цю волю. Без цієї волі народ ще не є нацією або ж перестає нею бути. Через це взаємини між нацією, з одного боку, і державою – з іншого, становлять важливу частину питання про націю.

Ключові слова: суспільство, нація, держава, право, політично-правові погляди.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.105>

Постановка проблеми. Важливою ознакою розвитку сучасної української історико-правової науки є помітне зростання інтересу вчених до дослідження, вивчення та переосмислення історичного досвіду державотворчої діяльності видатних українських громадських, політичних та державних діячів. Такі дослідження допомагають забезпечити створення неупередженої об'єктивної картини розвитку української політико-правової думки. Значну увагу привертає аналіз історичного розвитку правового світогляду та творчих здобутків видатних правників першої половини ХХ ст., які відзначалися активною громадською, політичною та державницькою діяльністю, боротьбою за правду, свободу, за свою державу. Позитивно вражає їх високого рівня свідомий патріотизм, загострене почуття справедливості, відповідальності за долю рідного народу, що є зразком, своєрідним еталоном для сучасного покоління українців. Своєю діяльністю видатні українські громадські, політичні та державні діячі заслужили на глибоку повагу та добру пам'ять, адже все життя присвятили активній державній, громадсько-політичній і культурній діяльності, яка була спрямована на національне відродження України та створення національної держави [1]. Сьогодні їх життєвий і професійний шлях, їхня професійна діяльність і громадянська позиція є взірцем насамперед для сучасних державних діячів України.

Серед українських правників у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. особливу увагу привертає Володимир Старосольський – відомий український громадський та політичний діяч, талановитий науковець, адвокат, соціолог. Це була видатна людина з непересічною долею – заступник міністра закордонних справ Української Народної Республіки (1919–1920 рр.), доктор права, професор Українського державного університету в Кам'янці-Подільському (1919–1920 рр.), Українського вільного університету у Празі (1921–1928 рр.) та Української Господарської академії у Подєбрадах (1922–1928 рр.), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1923), Голова Української соціал-демократичної партії (1937–1939), член-засновник Товариства українських правників у Львові (1909), член правління Союзу українських адвокатів у Львові (1929–1939), львівської Палати адвокатів (1928–1939), Головної ради адвокатів Польщі у Варшаві (1937–1939), член-засновник Українського правничого товариства в Чехословаччині (1923), член редакцій правничих журналів «Життя і Право» (1927–1939) м. Львів, «Palestra» (1910), «Nowa Palestra» (1935), автор низки правничих і соціологічних праць, монографій, посібників.

Мета статті – проаналізувати взаємозв'язок понять «суспільство–нація–держава» в політико-правових поглядах Володимира Старосольського.

Стан опрацювання проблеми. В історико-правовій літературі деякі питання характеристики взаємозв'язку понять «суспільство–нація–держава» в політико-правових поглядах Володимира Старосольського фрагментарно висвітлювали українські науковці, зокрема, Т. Андрусяк, І. Бойко, В. Головченко, М. Гуцуляк, Ю. Древницький, О. Жерноклеєв, В. Згурська, І. Новосядло, О. Панок, І. Райківсь-

кий, О. Романів, С. Ріпецький, Т. Огородник, Б. Тищик, І. Хома, Г. Федущак-Паславська, О. Яковлев, Б. Янишин та ін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, В. Старосольський здійснював активну наукову діяльність. Вивчаючи правові погляди Володимира Старосольського, варто звернути увагу на трактування ним співвідношення держави і суспільства. Під впливом німецького філософа Г. Гегеля протягом ХІХ – на початку ХХ ст. часто протиставляли суспільство і державу, «як два неоднорідні явища». Проте В. Старосольський наголошував: «Коли соціологія визнала проблему держави за свою, юриспруденція не перестала уважати її теж своєю. Зродилось сперечання соціології та правознавства про державу. Це сперечання за компетенцію та за метод» (фактично, тим самим він наслідує Л. Гумпловича) [2, с. 9]. Правник вважав, що предметом науки про державу можуть бути тільки «дійсні обставини», оскільки в них відображається частина природнього процесу. Він критикує тих юристів, котрі визнавали дійсність «правдою», бо дійсність права завжди «релятивна». Наслідком цього виступала спроба окремих правників «сконструювати державу з права», саме тоді, як «дійсність виказує раз-у-раз нереальність та неправдивість юридичної конструкції держави» [2, с. 10].

Взаємини різних груп колективу (народу) з плином історії, на думку В. Старосольського, перестають ґрунтуватися на природній життєвій єдності чи спільному узгодженні, а перетворюються на джерело національних і соціальних конфліктів, що породжують внутрішню напруженість і протистояння. Якщо раніше влада була виразом спільної волі всього суспільства, то тепер вона стала владою лише однієї частини такої спільноти [3]. Тому власне В. Старосольський розрізняв поняття «держави» і «суспільство» [2, с. 7]. Для інших людей ця влада постає як чужа, ворожа сила, яка діє всупереч їхнім інтересам. Саме цей поділ на панівних і підвладних В. Старосольський називав «політичним характером влади». Такий тип влади виникає зі середовища менших спільнот і первісних груп, у період, коли зароджується держава – тоді її суть проявляється найяскравіше [4, с. 31]. Щоправда, відзначимо, що трактування Старосольським ролі економічних інтересів при формуванні держави і ба більше нації відрізняється від марксистської [5].

Складовою життя первісного суспільства постійно були війни, що привело до потреби жертвоприношення надприродним силам (богам). Духовна і світська влада почали відокремлюватися: перша перейшла до жерців, друга – до вождів. У кожній спільноті важливі справи вирішувалися за участі людей, яких вважали «божими судьями». Довкола них формувалися уявлення про правопорядок [4, с. 17]. У цьому середовищі вирізнялися волхви, ворожбити, лікарі та жерці – вони посідали особливе місце в суспільстві. Вплив таких релігійних авторитетів спершу був тимчасовим і обмеженим, але поступово їхній авторитет зростав, і вони починали відігравати дедалі важливішу роль у її житті. Згодом влада жерців вийшла за межі окремих общин. Подібна еволюція відбувалась і серед військових ватажків. Хоч їхній вплив спершу був меншим, ніж у жерців, у воєнні періоди вони набували значної ваги [6, с. 17–18]. За надзвичайних умов (конфлікти із сусідами) влада військових лідерів укріплювалась. Спочатку це була лише необхідність – логічна відповідь на небезпеку. Але згодом військова влада стала постійною, а потім і спадковою – подібно до духовної влади жерців. Поступово влада воєначальників і влада жерців почала зливатися. Ватажки користувалися підтримкою духовенства, а жерці/волхви освячували їхню владу, надаючи їй недоторканного, «священного» характеру. Унаслідок цього злиття виник новий тип влади – царська влада, в якій поєднувалися риси духовної і світської влади [4, с. 17].

Як зазначав В. Старосольський, великі форми суспільних об'єднань ґрунтуються на глибинній протилежності інтересів і поєднують людей переважно за зовнішніми ознаками. Інтереси власних членів і їх захист ставилися вище, ніж інтереси взаєморозуміння та співпраці. Збереження внутрішньої єдності та охорона власних інтересів завжди переважали над прагненням до порозуміння чи взаємної підтримки. Тому між двома або більше родами чи племенами не існувало справжньої єдності – їх об'єднував лише спільний інтерес до певної дії, наприклад, ведення війни або захисту від зовнішнього ворога [6, с. 18]. Водночас вони не мали зацікавленості у створенні постійної організації чи налагодженні економічних зв'язків. Великі соціальні групи починали формуватися лише тоді, коли виникала постійна спільна діяльність – коли заради спільних інтересів об'єднувалися зусилля всієї спільноти для задоволення виробничих потреб, таких як обробіток землі чи захист від ворогів. Саме в цей період постає спільна організація – колектив, який зосереджується на вирішенні власних питань і захисті своїх інтересів [4, с. 30].

Перемога кочовиків над хліборобами, на думку В. Старосольського, є вихідною точкою для нової фази історії [4, с. 26]. Це і є початком держави, але також і формування нової суспільної форми об'єднання. На місці колишньої засадничої рівності всіх членів роду утверджується нерівність членів групи. Ця нерівність проявляється не лише щодо походження, а й щодо матеріального становища. Так зникали старі суспільні взаємини й виникав новий устрій навіть ще в межах родинно-племінного ладу ваги [6, с. 17]. Серед суспільства поступово з'являється кілька основних поділів, що визначають устрій і звичаєве право, однак ця нерівність залишається головною характеристикою нового суспільного згуртування. Так, до змін у суспільному ладі додається новий поділ на вищі й нижчі соціальні верстви, що стало найвиразнішим проявом соціальної нерівності [4, с. 30].

Старогрецький поліс характеризувався тим, що політичне життя було зосереджене всередині громади. Активна участь громадян у державному управлінні стала основою формування демократичних принципів. Політична свідомість греків не сприймала державу як зовнішню силу, а як об'єднання рівноправних людей, що самі керують своїм суспільством [7]. Так, Греція заклала основи політичної культури, в центрі якої стоїть громадянин – активний учасник державного життя. Її досвід став фундаментом для розвитку ідей демократії, громадянської участі та політичної відповідальності, які вплинули на подальший розвиток європейської державності [4, с. 161].

Грецька держава відзначалася тим, що кожен її громадянин був активним і самостійним учасником суспільного життя. Вона існувала не завдяки зовнішньому примусу, а тому, що була побудована на внутрішніх інтересах своїх учасників. Давньогрецьке суспільство розвивалося відповідно до раціональної оцінки, логіки та усвідомленої діяльності [7]. Уперше, в тлумаченні В. Старосольського в історії людства держава стала як творіння людського розуму та волі. Це була спроба осмислити її розумово, теоретично й практично. Саме в Греції вперше з'явилася ідея держави як результату раціонального прагнення людини до впорядкованого життя. У цьому проявилось протиставлення грецького світу – варварському [4, с. 162].

Держава античної Греції стала уособленням нового типу суспільного устрою, відмінного від східних монархій, де панували віра, традиція й авторитет. Тут утвердилася ідея свободи особистості та духовного самовизначення. Афінянин сприймав демократію як єдність особистої волі та відповідальності за спільне життя громади. Змагання за розумне, упорядковане життя стало притаманною рисою античної історії. Саме тут зародилася «ідея держави» – як найвищий прояв людського духу [7]. Вона визначила подальший розвиток політичних форм –

монархії, аристократії, демократії. Проте греки не зупинялися на досягнутому – вони постійно вдосконалювали свою державність, прагнучи гармонії між свободою особистості й суспільним обов'язком [4, с. 162].

З погляду сучасного розуміння держави, у Стародавньому Римі організована держава, як структура з елементами влади, утримувала владу над «народом». Ідея нації розглядалася як спільна та незалежна позиція влади: влада «вільних римлян і права» формувалася в межах міської спільноти. Римський «народ» не мав такого значення, як на Сході; існувало лише суспільство, яке створювало установи і взаємодіяло з державою на основі державних відносин. У міру того як участь громадян у праві зменшувала їхню підлеглість державі, держава починала існувати як зв'язок громадян у відношенні до території з об'єктивною основою її утворення та конкретною метою. Римська державність була територіально орієнтованою: вона формувалася на основі території і ґрунтувалася на ній. Територіальний принцип став головним орієнтиром держави, хоча не обмежував її діяльність, а лише визначав зв'язок громадян і держави. В. Старосольський зазначає: «Держава стала чимось іншим, як тільки «громадою повноправних горожан». Уживаючи модерну термінологію можна би сказати, що «нарид», який був первісно тотожний з державою, став тільки одним з «елементів держави», поруч з «владою» та «територією». Так, римська держава вийшла фактично за межі того розуміння держави, яке вона перейняла від Старої Греції та яке по часті покривалося зі старо-орієнтальним. Вона стала правовою установою, відмінною від поодиноких своїх елементів. Але політичне мислення римлян не охопило тої зміни. Воно не витворило нового поняття держави, хоч ця нова держава фактично, по суті вже існувала [4, с. 321].

Поступово перед державою постає не лише завдання підтримання порядку й оборони. Лише з розвитком суспільства з'явилася потреба піклуватися про культурний і освітній рівень громадян. Також великі держави, які об'єднували багато народів, прагнули встановити порядок і запобігти внутрішнім конфліктам. Для того, щоб не провокувати нових бунтів завойовники часто залишали недоторканим внутрішній устрій завойованих та вірування. Власне, у розумінні В. Старосольського, завдання утримувати завойованих і все населення в покорі стає основним. Після «силового» періоду, коли влада не цурається придушувати зброєю бунти, настає новий етап – пильнувати виконання обов'язків своїми громадянами (наприклад, сплачувати податки). Економічний фактор, на думку правника, залишався дуже важливим, оскільки саме завдяки йому формувалися держави [8]. Він наголошував: «... господарсько-скарбові інтереси вимагають, щоби нічого не зменшувало та не порушувало ладу та мира серед платників. Всякі внутрішні заворушення та безпорядки серед них зменшують їхню вартість, як джерела приходів. Тому «влада» починає цікавитись і внутрішнім життям завойованих, переймаючи в свої руки в першу чергу законодавство та судоводство, як стає таким чином одним із завдань держави» [4, с. 38].

В. Старосольський намагався заглибитись у суть модерної держави – її правову основу. Він писав, що у своїй основі конституційна держава спирається на вчення про народний суверенітет та демократичні форми його вияву. Вона виходить із принципу поділу влади, із визнання природних та основних прав людини та громадянина. Держава будується на суспільному договорі, згідно з яким «суспільство» постає як цілісність, що складається з окремих осіб – громадян; і саме вони є носіями суверенної влади [9, с. 18–19]. Громадянин не тільки юридично, а й фактично є вільною особою. На цій основі формується уявлення про єдність і рівність людей, властиве всім сучасним демократичним державам [10]. Ці думки проявилися ще в законодавстві Великої французької революції, у всіх конституціях

Франції того часу. У сфері конституційних свобод існувала тільки одиниця (індивід). Національні права були лише індивідуальними правами одиниць, властивими їм з огляду на їх національність. Лише наприкінці XIX ст. зародилася ідея про право нації, як колективної цілості. А в конструкційній частині політичного права «тільки одиниця була матеріалом, з якого складалася політична цілість, і тільки вона була носителем суб'єктних прав» [11].

Теорія громадянського суспільства та суспільного договору Нового часу певною мірою усуває розрив між абстрактними уявленнями про людину та реальною соціальною дійсністю. Громадянин постає одночасно і як окрема особа, і як частина цілого. У теорії Руссо, наприклад, суспільство мислиться як єдність, у якій окрема людина розчиняється у загальній волі народу. При цьому юридична рівність окремих осіб гарантує їхню участь у формуванні народного суверенітету [9, с. 211]. Політична практика надає цим принципам особливої ваги. Натомість, на нашу думку, сучасні суспільства вимагають нових підходів до поєднання особистої свободи, гуманістичних засад і ефективного державного управління. Ця проблема поєднує одне з головних місць у сучасній правовій і політичній науці.

Розмірковуючи про суспільство, В. Старосольський апелював до досліджень ще одного українського правника, соціолога і громадського діяча – Богдана Кістяківського (1868–1920). Відразу відзначимо, що він певний час навчався у Гайдельберзькому університеті під керівництвом Георга Еллінека, дослідження якого мали вплив на формування поглядів самого В. Старосольського. У 1916 р. побачила світ праця Б. Кістяківського «Соціальні науки і право. Нариси з методології соціальних наук і загальної теорії права». Б. Кістяківський розробив методологію вивчення держави і її права, вважаючи, що саме право регулює відносини між суб'єктами, виступає «соціальним регулятором» [12, с. 7]. Правник виділяв два основні права – державно-наказове і соціологічне. Останнє, на його думку, зосереджувалося на «праві як сукупності відносин, що вникають і реалізуються в житті» [12, с. 13]. Соціологічне право, на переконання Б. Кістяківського дозволяло досліджувати право в його природному середовищі [13].

Відштовхуючись від напрацювань Б. Кістяківського і Г. Еллінека, В. Старосольський розглядав державу як одну з форм усупільнення. Він відзначав: «Для соціології держава – це суспільство або сам загал людей, що знаходиться в безпосередніх взаємовідносинах поміж собою, і тому зв'язані в одну цілість. Їх можна уявити собі навіть без зовнішньої державної форми, а проте все таки буде суспільство. Зовсім инакше розуміння держави мусить творити юриспруденція. Для неї держава – правний зв'язок, суб'єкт прав, обов'язків та власти. В першому соціологічному розумінню, держава уявляє собою просто колектив, що має реальну єдність, себто творить колективну істоту і тому можна звати її просто суспільством. Зате держава в юридичному розумінню – це ідеальна особовість» [14].

Поняття «суспільство» В. Старосольський відносив до так званих «осередніх проблем соціології». Відповідно до різних соціологічних систем воно вживається у різному значенні, а у зв'язку з цим змінюється і обсяг поняття та його зміст. У працях правника «суспільство» постає як «згуртування (група) людей, без огляду на його якість і рід». Тобто суспільством у широкому значенні є і держава, і родина, і натовп, і суспільна верства (клас), і релігійна секта, і плем'я, і рід, оскільки він виступає як цілість, а не просто як сума об'єднаних ним одиниць [15, с. 20]. Відтак, В. Старосольський наслідував учення Вільгельма Вундта (1832–1920), котрий вивчав психологію народів, вважаючи суспільство «цілістю живучих у відносній єдності людей, яка звичайно ділиться, однак, на більшу або меншу кількість частин, що обіймають собою подібні форми» [16, с. 3].

Визнання того, що людський гурт (група), суспільство, становить своєрідну цілість, життя та вчинки якої різняться від життя та вчинків складових його одиниць, становить одне з основних надбань соціології як науки. Тому В. Старосольський вважав, що суспільство становить понадіндивідуальну цілість – щось нове, а наука, яка ним займається, є самостійною дисципліною з власним предметом дослідження. Питання про те, що становить сутність понадіндивідуальної єдності суспільства, знаходило різні відповіді. Абстрагуючи від виразно метафізичних пояснень, воно доходило до містичного в суті речей розуміння, що існує «збірна душа», як окрема, власна душа громади, або ж не менш містичного, у своїй суті, теорії «суспільного організму», що не відповідає принципам дослідження правознавства. В. Старосольський, подібно як багато німецьких філософів і соціологів твердив, що воля одиниць творить волю суспільства, взаємно впливаючи одна на одну, модифікуючи себе так, що результат постає як відмінна, а іноді й протилежна навіть до волі поодиноких і співтворців, формально самостійна порівняно до їхньої волі загалом [15, с. 20]. Він писав, що «тут лежить точка, де розвій індивідуальної волі переходить у розвій волі загалу. Таким способом здобуває воля у найширшому значенні цього поняття своє найвище здійснення у волі загалу, яка одержує свій зміст від одиничної волі й впливає назад на неї саму в її розвою, зв'язуючи її витвори в самостійну, творчу цілість» [15, с. 30].

Воля, на думку В. Старосольського, це той чинник, який певну кількість індивідів перетворює на «гуртову цілість», у суспільство. Жодна їхня кількість, фізичні чи моральні їхні прикмети самі собою не можуть цього зробити. Це видно на прикладі родини. Родина є суспільством, сперта на спільність походження. Чи це означає, що сама спільність походження творить родину як суспільство? Зовсім ні. Коли людина народжується сама, а сполучені з нею діти живуть окремо так, що ні вони, ні їхні батьки взаємно не знають про себе, то, попри факт кровного зв'язку, родина як суспільство не існує. Бо суть родинної суспільності лежить не в самому факті походження дітей від батьків, а в усвідомленні цього факту та в почуваннях, які на ньому ґрунтуються [15, с. 31]. У загальнішому вигляді це проявляється у суспільному явищі «материнського права». Фізичне існування батьків не перешкоджає тут тому, що вони перебувають поза сферою суспільного зв'язку, що пояснюється походженням саме тому, що їм бракує суб'єктивного моменту свідомості та пов'язаних із нею почувань [15, с. 31].

Іншим прикладом В. Старосольський вважав суспільну верству або «клясу». Вона існує як витвір і наслідок означених суспільних відносин лише тоді, коли наявна потенційна свідомість цих відносин, свідомість спільних інтересів, величезний психічний процес, який відбувається у головах учасників спільного життя і з однієї гуртової маси творить ефективну групу, «клясу», суспільство. Цей суб'єктивний, психічний момент. Отже, робить висновок юрист, серцевиною суб'єктивних чинників бажання, волі, є сутність зв'язку, силою якого певна кількість одиниць стає суспільним гуртом, суспільством, із власним понадіндивідуальним буттям. У цьому вбачав суть виникнення нації Ернест Ренан, ество якої він вбачав у «повсякденнім плебісциті» (апелюючи до доповіді вченого, прочитаної в Сорбонні 11 березня 1882 р. і на яку посилатимуться всі наступні дослідники націоналізму) [17, с. 107]. Отже, Ренан наголошував: «Нація – це велика солідарність, утворювана почуттям жертв, які вже принесено й які є намір принести в майбутньому. Нація вимагає минулого, але в сучасності вона резюмується цілком конкретним фактором: це ясно висловлене бажання продовжувати спільне життя. Існування нації – це (якщо можна так висловитися) щоденний плебісцит, як існування особи – вічне ствердження життя. О, я знаю, це менш метафізично, ніж божественне право, менш жорстоко, ніж

історичне право... Для нації ніколи не було справжньої користі в тому, щоб приєднувати або утримувати країну проти її бажання. Врешті-решт, бажання нації – єдиний законний критерій, до якого треба завжди звертатися» [17, с. 118–119].

Загальне означення нації як суспільності, у трактуванні В. Старосольського, є менш загальне означення волі як чинника, що творить суспільність. На відміну від спільнот, що ґрунтуються на кровному зв'язку, як-от родина, рід чи плем'я, вона спирається на чинники «другого ступеня», типом яких є ідея. Об'єктивні прикмети нації – це не тільки чинники, які в даних історичних умовах допомогли національній спільноті витворитися, а разом ті форми та символи, в яких вона себе проявляє. Джерелом національної спільноти та істотною силою, якою вона існує, є прагнення до політичного самоздійснення та самостійності, що історично проявлялося як боротьба за суверенність власної держави [15, с. 89].

Історично, появу сучасної нації В. Старосольський пов'язував із демократією. Розуміння нації як політично активної спільноти є не самим лише констатуванням історичного факту, що сучасна нація вже при своїй появі увійшла у визначене відношення до держави. З цього випливає, що нація за своєю природою мусить керувати своїм зусиллям на «опанування державою»: вона не тільки народжується разом із волею політичного самовизначення, а й перестає існувати як нація, коли втрачає цю волю. Без цієї волі народ ще не є нацією або ж перестає нею бути. Через це взаємини між нацією, з одного боку, і державою – з іншого, становлять істотну частину питання про націю [15, с. 89].

Розглянута з позицій центру інтересів, демократія знаходить свій вияв в ідеї рівності. З формального погляду ця ідея постає як позитивна, оскільки суспільна та політична рівність є тією метою, до якої вона прагне [16, с. 111–112]. Водночас в історичній дійсності реальний зміст ідеї рівності, на переконання В. Старосольського, виявляється переважно негативним. Вона передусім постала як заперечення конкретних проявів нерівності, проти яких була спрямована. Будучи абсолютною за своїм характером, ідея рівності виступала запереченням усіх можливих форм суспільно-політичної нерівності. Конкретно ж вона завжди заперечувала лише ті історично визначені форми нерівності, які, завдяки відносинам суспільної продукції, вступали в конфлікт із тими відносинами, «несправедливість» яких почала усвідомлюватися людською свідомістю [9, с. 83]. Так, ідея рівності, здійснюючи свої конкретні історичні домагання шляхом діалектичного процесу, сама ж створювала підґрунтя для виникнення нових форм нерівності. В. Старосольський наводив цікавий приклад: правова рівність третього стану, реалізована шляхом Великої французької революції, усунула історичну форму нерівності, яку втілював феодалний лад, але водночас заклала основу для нових форм нерівності, притаманних капіталістичному устрою. Отже, об'єктивно ідея рівності в кожному історичному періоді є лише запереченням тієї нерівності, яку людство на певному етапі усвідомлює; суб'єктивно ж вона завжди прагне до абсолютної рівності [15, с. 97–98].

Коли йдеться про демократію, то вона є виявом цієї абсолютної тенденції. Незалежно від того, що демократія в історичній дійсності реалізується конкретно й обмежено, в суб'єктивному вимірі кожного історичного періоду вона залишається абсолютною [16, с. 312]. Вона не усвідомлює себе інакше, ніж як заперечення суспільної та політичної нерівності в тих конкретних формах, які є наявними. Саме тому ідеал та постулат демократії на кожному історичному етапі є, зі об'єктивного погляду, лише поступовими та обмеженими, тоді як у суб'єктивному вимірі вони мають абсолютний характер [15, с. 99–100].

Отже, демократія, розглянута як центр інтересів, уособлює загальнолюдські інтереси, інтереси «загалу» в широкому розумінні, які відповідають панівним

умовам і протиставляються вузьким та обмеженим інтересам привілейованої суспільної частини. Кінцеве спрямування до абсолютної демократії перебуває в постійному протиставленні до її конкретних та історично зумовлених форм [15, с. 98].

Нарешті, підходимо до співвідношення «нація–держава», що важливо з погляду історії держави і права. Передумовою та обставиною, що об'єднує і націю, і державу, є універсальність інтересів, де перша постає їх центром, а друга – засобом задоволення. Організм нації та механізм держави з цього погляду перебувають в одній площині як взаємопов'язані утворення: одна – як «спільність», інша – як «спілка». Саме тому, з огляду на принципову неможливість чітко відмежувати, з одного боку, «обсяг діяльності» держави, а з іншого – «обсяг інтересів» нації, між ними неможливо провести сталу демаркаційну лінію [15, с. 98].

Нації виявляють тенденцію цікавитися кожним напрямом діяльності держави, тоді як держава, зі свого боку, покликана захищати інтереси нації. Окрім негативної можливості їх розмежування, постає позитивна необхідність для обох суспільних утворень входити між собою у постійну взаємодію [15, с. 98].

Універсальність інтересів нації полягає в тому, що вона не може бути задоволена лише одиничними засобами – навіть шляхом добровільних чи примусових об'єднань приватних або часткових організацій. Будучи найширшим центром інтересів, нація потребує для їх задоволення найбільш потужного з історично відомих суспільних механізмів – держави [16, с. 221]. Практичним доказом цієї необхідності є невдача спроб розв'язати національне питання виключно шляхом надання одиничних прав, що формально забезпечували б інтереси нації, але не створювали реального механізму їх захисту. З огляду на те, що ані «особиста воля» одиниць, ані їх добробут і самоствердження не є достатніми для забезпечення національних запитів і потреб, нація закономірно висуває вимогу публічних прав та участі у здійсненні державної влади. В цьому контексті вона вступає у відносини з державою як сила зі спілкою, шляхом перенесення державних компетенцій на націю [15, с. 99].

В. Старосольський входить у дискусію з Е. Реннером, котрий не приймає всіх логічних наслідків власного висновку про «однаковість по суті» держави і нації. Він намагається знайти компромісний вихід, допускаючи перенесення на націю лише окремих компетенцій держави, що мало б забезпечити національну автономію [17, с. 107]. Водночас історичний досвід періоду Першої світової війни і перших повоєнних років переконливо свідчить про протилежне: такого розв'язання недостатньо. Нація не може обмежуватися передачею їй лише окремих повноважень; вона змушена прагнути оволодіння всією повнотою державного механізму. Усі народи, які силою історичної необхідності, економічного й культурного розвитку та під загрозою неминучої загибелі, прагнуть зберегти себе, повинні організуватися у незалежні, самостійні національні держави [15, с. 100] (це відповідає тому принципу, який поширився після Першої світової війни – про національну державу, що однак не було дотримано у випадку з українським народом).

Розмірковуючи про відношення нації до держави, В. Старосольський виходить із наступних позицій. Якщо розглядати її зі становища держави, то картина істотно залежить від типу держави, який ми беремо за вихідний. Там, де одиниця або династична спільнота є центром, що у власних інтересах керує механізмом держави, нація для належного функціонування держави є чинником зайвим. Монархічний принцип не потребує нації і, як свідчить історія Середньовіччя аж до Віденського конгресу 1815 р., може повністю її ігнорувати. Інший приклад: аристократичний принцип утворює панівну верству, об'єднану спільністю привілеїв, а не позитивним зв'язком із народною масою та об'єктивним визнанням

народності. Аристократія створює «сурогат нації» у сучасному розумінні – так звану «виключно політичну» націю, яка за своєю суттю є лише частиною нації у власному значенні слова [16, с. 223]. Держава цього типу не потребує політичної активності широких мас населення і, хоча й не настільки абсолютно, як монархія, все ж залишається байдужою до національного принципу. Вона визнає його лише в обмеженому вигляді – як націю привілейованої частини державного суспільства [15, с. 100–101]. З виходом демократії на політичну арену ситуація у розумінні В. Старосольського змінюється.

Усі без винятку теорії й учення змушені так чи інакше розв'язувати питання про «загальний інтерес». Зокрема, обґрунтування різних форм держави – аристократії, монархії чи демократії – ґрунтується на тому, що кожна з них намагається подати власне розуміння загального блага як критерій оцінки. Відповідь на питання, інтересам кого саме має служити держава, кожна теорія та кожне вчення формулює по-своєму [15, с. 101].

Нація є природним носієм влади в державі. Визнавши націю самостійним центром надіндивідуальних інтересів, а також не лише історично сформованою формою демократії, але водночас її необхідним і позитивним доповненням, слід визнати націю «природним» носієм державності, тобто природним центром інтересів, на службі якого має перебувати державний механізм. У цьому сенсі поняття «народного суверенітету» є тотожним поняттю «суверенної нації». Невипадково Велика французька революція проголосила, що «джерело всякого суверенітету за своєю суттю перебуває в нації» [18].

Проблема націоналізації держави набуває практичного значення насамперед у тих випадках, коли держава не ототожнюється з нацією. У національній державі відбувається поєднання колективної особистості нації з єдиною організацією суспільного механізму. За таких умов державні форми перестають бути абстрактним і відчуженим цивільним апаратом, а набувають характеру конкретної форми державної особистості, що ґрунтується на реальній, цілісній та узгодженій особистості населення держави. В такому контексті питання «дієвої участі» та «співвідповідальності» всіх членів суспільства за спільні справи докорінно змінює свій зміст [16, с. 227–228]. На нього стає можливим дати чітку відповідь, оскільки зникає сумнів щодо того, чиїм саме інтересам має служити держава. Відповідно, спір про підстави державної влади в таких державах значною мірою втрачає свою практичну гостроту та цілісність. Він переноситься у чітко окреслену площину – площину соціальної структури суспільства, зокрема поділу на класи залежно від участі та ролі в суспільному процесі виробництва, а також зумовлених цим поділом відмінностей інтересів [15, с. 102].

Отже, в наукових поглядах Володимира Старосольського простежується цілісна концепція взаємозв'язку суспільства, нації та держави. Він виходив із того, що суспільство є первинною формою колективного життя, нація – його найширшим і найорганізованішим центром інтересів, а держава – механізмом, покликаним забезпечувати реалізацію цих інтересів. В. Старосольський наголошував, що лише у випадку поєднання держави з нацією виникає справжня «державна особистість», яка ґрунтується на єдності населення та його співвідповідальності за спільні справи. Так, у його концепції нація постає не лише історично сформованою формою демократії, а й природним носієм державності, що визначає легітимність політичної влади та зміст народного суверенітету.

Список використаних джерел

- 1 Бойко І. Вступне слово про місце і роль видатних випускників юридичного факультету Львівського університету в національній та європейській історії. *Місце і роль видатних випускників юридичного факультету Львівського університету в національній та європейській історії*: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 25 квітня 2024 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2024. Вип. 4. С. 3–6.
- 2 Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу. Прага : Наклад Українського Вільного Університету в Празі, 1925. С. 7–10.
- 3 Джолос С. До питання про роль насильства у державоутворенні та бутті держави і права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Вип. 88: ч. 1. С. 74.
- 4 Старосольський В. Держава і політичне право. Частина перша. С. 17–321.
- 5 Коломієць Т. Соціологічна концепція В. Старосольського в контексті проблемного поля модерності. *Вісник НТУУ КПІ. Політологія. Соціологія. Право*. 2014. Вип. 3/4 (23/24). С. 44.
- 6 Заєць А. Первісне суспільство і право. *Наукові записки науКМа. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 17–18.
- 7 Ferguson R. J. The Polis: The Greek City-State and Political Life. 2024. URL: https://www.academia.edu/121729273/The_Polis_The_Greek_City_State_and_Political_Life?sm=b&ghid=37155710635.
- 8 Надольський Й. Націологічні дослідження Володимира Старосольського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2010. Вип. 15. С. 42.
- 9 Ролз Дж. Теорія справедливості /ер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 18–211.
- 10 Старосольський В. Держава і політичне право. Частина друга. С. 408.
- 11 Старосольський В. Партія в конституції Чехословацької республіки. Прага : Державна друкарня в Празі, 1923. С. 3–4.
- 12 Ковальчук О. Державно-правові погляди Б. О. Кістяківського. *Приватне та публічне право*. 2024. № 4. С. 9 (С. 7–13).
- 13 Маленко О. Методологія правознавства в науковій спадщині Б. О. Кістяківського : дис. ... канд. юридичних наук. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2008. С. 113 (196 с.).
- 14 Старосольський В. Методологічна проблема в науці про державу. Прага : Наклад Українського Вільного Університету в Празі, 1925. С. 16.
- 15 Старосольський В. Теорія нації. Відень : Український соціологічний інститут ; Заграничне бюро і склад видань у Відні. 1922. С. 20 (144 с.).
- 16 Wundt W. *Elements of Folk Psychology*. London–New-York : Routledge, 2007. P. 3 (560 p.).
- 17 Ренан Е. Що таке нація? Переклад з французької. Націоналізм. Антологія. Київ : Смолоскип, 2000. С. 107.
- 18 Кельзен Г. Чиста теорія права п. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 291 (496 с.).

References

- 1 Bojko, I. (2024). Vstupne slovo pro mistse i rol' vydatnykh vypusnykiv iurydychnoho fakul'tetu L'vivs'koho universytetu v natsional'nij ta ievropejs'kij istorii. *Mistse i rol' vydatnykh vypusnykiv iurydychnoho fakul'tetu L'vivs'koho universytetu v natsional'nij ta*

- ievropejs'kij istorii : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (m. L'viv, 25 kvitnia 2024 r.) / I. J. Bojko (holova redkohii), Yu. V. Olijnyk (vidp. sekr.). L'viv, 4, 3–6.*
- 2 Starosol's'kyj, V. (1925). *Metodolohichna problema v nauksi pro derzhavu*. Praha : Naklad Ukrains'koho Vil'noho Universytetu v Prazi, 7–10.
 - 3 Dzholos, S. (2025). Do pyttannia pro rol' nasyt'stva u derzhavohenezi ta butti derzhavy i prava. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho Natsional'noho Universytetu. Serii Pravo*, 88: chastyna 1, 74.
 - 4 Starosol's'kyj, V. *Derzhava i politychne pravo. Chastyna persha*, 17–321.
 - 5 Kolomiets', T. (2014). Sotsiolohichna kontseptsii V. Starosol's'koho v konteksti problemnoho polia modernosti. *Visnyk NTUU KPI. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 3/4 (23/24), 44.
 - 6 Zaiets', A. (2018). Pervisne suspil'stvo i pravo. *Naukovi zapysky nauKMa. Yurydychni nauky*, 2, 17–18.
 - 7 Ferguson, R. J. (2024). The Polis: The Greek City-State and Political Life. URL:https://www.academia.edu/121729273/The_Polis_The_Greek_City_State_and_Political_Life?sm=b&rhid=37155710635.
 - 8 Nadol's'kyj, J. (2010). Natsiolohichni doslidzhennia Volodymyra Starosol's'koho. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Politolohiia, sotsiolohiia, filozofiiia*, 15, 42.
 - 9 Rolz, Dzh. (2001). Teoriiia spravedlyvosti / per. z anhli. O. Mokrovol's'kyj. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy», 18–211.
 - 10 Starosol's'kyj, V. *Derzhava i politychne pravo. Chastyna druha*, 408.
 - 11 Starosol's'kyj, V. (1923). *Partiia v konstytutsii Chekhoslovats'koi respubliky*. Praha : Derzhavna drukarnia v Prazi, 3–4.
 - 12 Koval'chuk, O. (2024). Derzhavno-pravovi pohliady B. O. Kistiakivs'koho. *Pryvatne ta publichne pravo*, 4, 9, 7–13.
 - 13 Malenko, O. (2008). *Metodolohiia pravoznavstva v naukovij spadschyni B. O. Kistiakivs'koho : dys. ... kand. iuryd. nauk*. Odesa : Odes'ka natsional'na iurydychna akademiia, 113.
 - 14 Starosol's'kyj, V. (1925). *Metodol'ohichna problema v nauksi pro derzhavu*. Praha : Naklad Ukrains'koho Vil'noho Universytetu v Prazi, 16.
 - 15 Starosol's'kyj, V. (1922). *Teoriiia natsii*. Viden' : Ukrains'kyj sotsiol'ohichnyj instytut ; Zahranychne biuro i sklad vydan' u Vidni, 20.
 - 16 Wundt, W. (2007). *Elements of Folk Psychology*. LondonNew York : Routledge, 3.
 - 17 Renan, E. (2000). *Scho take natsiia? Pereklad z frantsuz'koi. Natsionalizm. Antolohiia*. Kyiv : Smoloskyp, 107.
 - 18 Kel'zen, H. (2001). *Chysta teoriia prava*. Kyiv: Yurinkom Inter, 291. (496 s.)

**THE INTERRELATION OF THE CONCEPTS
“SOCIETY–NATION–STATE” IN THE POLITICAL
AND LEGAL VIEWS OF VOLODYMYR STAROSOLSKYI**

Marko Mandrusiak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79008*

e-mail: mlm@j-l.com.ua

ORCID: 0009-0008-9335-8672

The article is devoted to the analysis of the interrelation of the concepts “society–nation–state” in the political and legal views of Volodymyr Starosolskyi. It is noted that in Starosolskyi’s scholarly thought there is a coherent concept of the interconnection between society, nation, and state. He proceeded from the idea that society is the primary form of collective life, the nation is its broadest and most organized center of interests, and the state is the mechanism intended to

ensure the realization of these interests. V. Starosolskyi emphasized that only when the state is combined with the nation does a genuine “state personality” emerge, based on the unity of the population and their shared responsibility for common affairs. Thus, in his concept, the nation appears not only as a historically formed form of democracy but also as the natural bearer of statehood, which determines the legitimacy of political power and the content of popular sovereignty.

It is emphasized that, in Starosolskyi’s view, over the course of history the relations among different groups within the collective (the people) cease to be based on natural vital unity or common consensus and turn into a source of national and social conflicts that generate internal tension and confrontation. Whereas earlier power was an expression of the common will of the entire society, it later became the power of only one part of such a community. V. Starosolskyi distinguished between the concepts of “state” and “society.” For other members of society, this power appears as an alien and hostile force acting against their interests. It was precisely this division into rulers and the ruled that Starosolskyi called the “political character of power.” This type of power arises from smaller communities and primitive groups during the period of state formation, when its essence manifests itself most vividly. It should be noted, however, that Starosolskyi’s interpretation of the role of economic interests in the formation of the state, and especially of the nation, differs from the Marxist approach.

It is accentuated that the general definition of the nation as a form of social community in Starosolskyi’s interpretation is less general than the definition of will as the factor that creates sociality. Unlike communities based on blood ties, such as the family, clan, or tribe, the nation relies on factors of the “second order,” the typical form of which is the idea. The objective features of the nation are not only those factors that, under given historical conditions, helped the national community to form, but also the forms and symbols through which it expresses itself. The source of the national community and the essential force by which it exists is the aspiration for political self-realization and independence, which historically manifested itself as the struggle for the sovereignty of one’s own state.

It is substantiated that historically V. Starosolskyi associated the emergence of the modern nation with democracy. Understanding the nation as a politically active community is not merely a statement of the historical fact that the modern nation entered into a defined relationship with the state already at its inception. It follows that by its very nature the nation must direct its efforts toward the “mastery of the state”: it is not only born together with the will for political self-determination but also ceases to exist as a nation when it loses this will. Without this will, a people is not yet a nation or ceases to be one. Therefore, the relationship between the nation, on the one hand, and the state, on the other, constitutes an essential part of the question of the nation.

Keywords: society, nation, state, law, political and legal views.

*Стаття: надійшла до редакції 20.03.2026
прийнята до друку 16.04.2026*